

Geachte Dames en Heren,

Ik weet niet hoe het u vergaan is. Maar zelfs na de zoveelste keer kijken naar deze film kan ik alleen maar denken: waar heb ik nou naar zitten kijken, en waarom? De titel van mijn bijdrage is dan ook:

Boekan main Boekan main: Waar gaat het over? én: wat moeten we ermee?

Uitgebreide versie (met literatuuropgave).

Begrijp me goed, dat is niet alleen maar depreciatie. Er zijn zeker drie momenten tijdens het kijken geweest dat ik moest huilen, één moment dat ik enorm in de lach schoot, en allerlei momenten waarop ik instemmend en meelevend meegeknikt heb bij de vertellingen of bij foto's in deze film. Maar gaandeweg beving mij de irritatie, verwijzend naar een soort wanhoop, die mij wel vaker treft bij veel van die films, documentaires, romans en ook wetenschappelijke artikelen, betogen en debatten met Indië als onderwerp, waarmee Nederland sinds enkele decennia overstroomd wordt. Indië is 'in', zo betoogde de hoogleraar Indische cultuur en geschiedenis Pamela Pattynama afgelopen mei nog "Indië leeft als nooit te voren" en dat mag in elk geval "boekan main" genoemd worden: hoogst opmerkelijk, want het is 2013, 65 jaar na dato, Indië bestaat immers niet meer.

Ik heb me laten vertellen dat de jeugd van tegenwoordig niet meer weet dat Indonesië vroeger, wel tot 17 augustus 1945, Nederlands-Indië genoemd werd, compleet met koppelteken, omdat het gebied een kolonie van Nederland was. Ik kan u vertellen dat er niets nieuws onder de zon is. Toen ik zelf de jeugd van tegenwoordig was, zo'n 40 jaar geleden in de jaren '50, '60 en '70 van de vorige eeuw, toen was iedereen dat eigenlijk al vergeten.

Niet per ongeluk, door slecht onderwijs of zo, maar expres. Nederland wilde niet meer weten dat het een koloniale mogendheid was geweest, en zelfs een meer dan vijf jaar durende oorlog gevoerd had tegen Indonesië, die ze smadelijk verloor wegens gebrek aan medeleven van de Verenigde Naties. Nederland leefde in trauma in mijn jeugd jaren, opgelopen door de Tweede Wereldoorlog waarin het Slachtoffer van Nazi-Duitsland was. Maar wel een slachtoffer waarnaar de minste Joodse Nederlanders uit de vernietigingskampen terugkeerden van alle Europese landen waar de Shoa gewoed had. Als werkeloos toezierende Omstander in die oorlog weigerde dit land om zichzelf ook nog eens als Dader te zien in de dekolonisationoorlogen die in Azië uitgevochten werden. Én Slachtoffer én Dader én Omstander, dat was ook volgens het boekje waarmee de eerste pogingen werden gewaagd de Shoa te verklaren, niet mogelijk¹. Het was óf óf niet: én én. Nadere nuancering was teveel gevraagd in die dagen.

De Nederlanders die de Shoa overleefden, maar ook zij die uit Indië kwamen, wisten uit ervaring dat een waarheid in het midden ligt. Dat het én én was en niet óf óf. Dat bewezen zij door hun bestaan. En daarom werd hun aanwezigheid hier genegeerd. Jazeker, er waren allerlei particuliere en overheidsorganisaties die de oorlogsgetroffenen en later de migranten uit Indonesië opvingen². Maar de verhalen die hun bestaan hier verklaarden, inclusief de daarbij behorende gevoelens van medeleven en begrip, en uitwisseling van verdriet, -er was hier toch ook net oorlog geweest- die kwamen niet aan de orde. Nederland snapt nog niet hoe dat zit, hoe je als Nederlander ook Fries, Brabander, Jood, Indisch, Suri, Italiaan, Turk of Moco kunt zijn. Nederland denkt nóg óf óf niet: én én. Alleen Nederlanders met ervaringskennis op dat punt weten anders.

Kijk naar *Buitenkampers*, de film bedoel ik, niet de mensen die ooit Buitenkampers waren. En je ziet met de kennis van nu zoals dat tegenwoordig heet, én én: Slachtoffers, Daders, Omstanders. Maar wie is nu wie, of wat? En wanneer? En waar? En waarom? 't Is waar: én én is ingewikkeld. Veel ingewikkelder dan óf óf. Én én maakt het alles complexer, genuanceerder, waarder misschien, échter in elk geval. 't Dwingt je zelf te denken, door te denken, en dilemma's te voelen. Mijn bijdrage van vanavond bestaat daarom niet uit een duiding van de film. Mijn praatje is meer een soort kijkwijzer voor allerlei momenten van én én. Bij wijze van bijdrage aan dilemma's voelen en aan zelf denken.

Buitenkampers de film, is daar bij uitstek geschikt voor, want het is een documentaire en niet bijvoorbeeld een speelfilm zoals de Max Havelaar. Het is dus een film met een soort waarheidsclaim want ze biedt herinneringen aan een item uit de wereldgeschiedenis. Dat item is WO II in Azië, u weet wel: die oorlog van bijna 65 jaar geleden waarin Japan het Groot Aziatisch Wereldrijk of zoiets wilde stichten met zichzelf als baas, net als Nazi-Duitsland hier in Europa en ongeveer in dezelfde periode. De herinneringen in de film gaan natuurlijk vaak over gruwelijke en schokkende ervaringen. Vanuit onze 65 jaar oude oorlogsvrije *comfort zone* knikken we mee, instemmend en meelevend; boeken main boeken main, ongelooflijk, ja verschrikkelijk. 2 keer huilde ik zelfs mee met de verteller die huilde bij de herinnering. Oorlog. Het zou niet moeten bestaan, denk je als kijker. En toch zijn er inmiddels wereldwijd al weer zo'n 250 gevoerd, rekende de VN in 1996 eens uit. De verhalen kunnen daarom niet vaak genoeg verteld worden, vind je, vind ik. Want oorlogen zijn verschrikkelijk: fout en erg. De een nog erger dan de ander.

Zo zegt een vertelster in de film dat: de een was erger dan de ander. De vertellers blijken er namelijk 2 te hebben meegemaakt, twee van die oorlogen. WO II én de dekolonisatieoorlog die daar naadloos op aansloot. U weet wel: dat was die oorlog waarin Nederland gewapenderhand de verdediging op zich nam van hun Groot Wereldrijk in Azië of zoiets, tegen Indonesiërs die dat sinds 17 augustus 1945 officieel niet meer pikten. Voor Indische mensen duurde de oorlog dus niet 5 jaar zoals hier (1940-1945) maar van 1942 (Japanse inval in Indië) tot 1962 (de overdracht van Nieuw Guinea aan de Verenigde Naties). 20 jaar dus, waarin hun wereld en hun wereldbeeld weggebombardeerd werd, hun bestaanszekerheid en zelfs hun bestaansrecht tot Nul gereduceerd. Erg, inderdaad. Maar als toeschouwer met de kennis van nu denk je onwillekeurig toch: ‘nou ja, die tweede, dat was wel een dekolonisatieoorlog hoor, wat deden ‘wij’ daar ook in dat verre land, logisch dat Indonesiërs vochten voor hun eigen land’. En dan, dan begint het te schuren, en te wrikken. Niet de vertellingen zelf, die zijn uit beide oorlogen even gruwelijk. Maar je empathie en je medeleven als kijker met de vertellers. Want zij vinden het juist andersom, de dekolonisatieoorlog erger dan de bezettingsoorlog. En hoe moet je dan nog met ze meeleven? Het is of of, bij kolonialisme, toch niet én én? Laat staan nadere nuancering.

Toch schuurt het en wrikt het bij het kijken naar deze film. Maar wat precies? Want deze vertellers zijn immers geen Daders. Zij zijn juist de ultieme Slachtoffers, want zij waren kind in de oorlogen. Zo worden ze ook voorgesteld: voor- en achternaam en dan de leeftijd tijdens de oorlogen: 4 jaar, 5 jaar, 6 jaar, Herman Bussemaker 7 jaar, enzovoort, niet ouder dan 12, 13 jaar, basisschoolkinderen.

Deze vertellers zijn wat het IWI aanduidt als: de 1,5^e Indische generatie, geboren tussen 1930 en 1949, dus onschuldig aan alles, aan oorlog én aan kolonialisme. Als zodanig vertellen zij ons over hun leven in oorlogstijd. En zo sturen zij ons als kijker langs het heftige debat uit de jaren '70 van de vorige eeuw over Nederland tijdens WO II over de Shoa, die gevoerd werd in termen van Daders, Omstanders en Slachtoffers. Ik vertel dit allemaal, zegt een van de vertelsters ergens tegen het eind van de film, “als eerbetoon aan mijn moeder”. Want dat deden ze toch maar, die moeders, zonder inkomen en zonder mannen en zonder klagen sleepten ze hun kinderen door de oorlog. Tot in hun motieven om te vertellen zijn deze vertellers Onschuldig, lijkt de documentairemaakster te willen zeggen. Want ze bombardeert die uitspraak tot Opdracht aan het begin van de film, (0:0:37). Bijna fysiek omvat zij door haar montage de vertellingen van die Onschuldigen, als twee armen, beschermend om de oudere generatie heen. De vertelling als eerbetoon aan de ouders juist in verband met de oorlogen, is een bekend topic, constateerde Fridus Steijlen in 1995 al, in zijn evaluatie van de bijna 800 interviews die hij afgenomen had van de Indische 1^e en 1,5^e generatie³. Maar nu we toch aan het nuanceren zijn: eerbetoon is toch een ander topic dan Onschuld? De documentairemaakster stelt zich dus wel op als woordvoerder van de 1,5^e generatie, maar dat wel met een andere intentie.

Die intentie komt uit de Indische Tweede Generatie. Want montage, dat weten we toch, is de handtekening van de documentairemaker. Net als toevoegingen als: foto's, oude films, bewegende beelden in kleur, muziek, extra getypte teksten, titel ondertitel, opdracht, ander gesproken woord dan van de oorlogsgetroffenen zelf, zoals in deze film ook gebeurt. Toevoegingen die allemaal op hun eigen manier eigen informatie aandragen, daar ga ik nu niet allemaal op in.

Behalve door de montage komt de Tweede Generatie ook in beeld door middel van twee vrouwen. Priscilla, die, zonder leeftijd, met de term 'Tweede Generatie' sprekend wordt opgevoerd in gezelschap van dochter en kleinzoon (vanaf 21:13). En een anonieme vrouw die door haar 'stil spel', zoals Freek de Jonge dat zou noemen, nogal nadrukkelijk aanwezig is als haar moeder vertelt, en evenzo in de slotakkoorden van de film als haar puberzoon, aangeduid met "3^e generatie" het *Liebestraum* van Liszt speelt. Dat laatste beeld rijmt op een scene met Priscilla, wier kleinzoon niet pianospeelt, maar braaf een enorme gaaaap onderdrukt tijdens een oratie van zijn oma over huidskleur en onderdrukking. Dat was de keer dat ik enorm in de lach schoot, want oma's en kleinkinderen, dat is een heel bijzonder topic in de Indische Derde Generatie. Maar wat doen deze scenes in deze film? Trekken ze niet een hoop aandacht naar zich toe, ten koste van de Buitenkampers om wie het volgens de titel van de film toch gaat? Aan de andere kant: wat is er tegen én én? Behalve naar de vertellingen van de 1,5^e generatie kijken we bij deze film dus ook naar een statement van de zogenoemde Indische Tweede Generatie. So what? En eigenlijk logisch toch? De maakster van deze film is immers ook uit die Tweede Generatie.

Hetty Naaijken is geboren in 1955, nog in Bandoeng, Indonesië. Haar broer Leonard, inderdaad, die van de *Stand van de Sterren*, de Maan en de Zon, werd vier jaar later in Tilburg, Nederland geboren. Rond 1956 is dit gezin dus landverhuisd van Indonesië naar Nederland. Binnen de Indische geschiedenis heet dat de 'derde migratiegolf' na die van 1945, en 1949.

De Indische Tweede Generatie, geboren na 1950, dus naoorlogs, postkoloniaal, hier in Nederland opgegroeid en opgeleid in de *roaring* '60 en '70's van de vorige eeuw. Ze waren maar nauwelijks volwassenen toen het Dader-Slachtoffer-debat vanaf 1969 ook het Nederlandse koloniale verleden aandeed. Het was "een wedstrijd in verdriet", zoals Joop van Tijn⁴ dat uitdrukte, een verpletterende, verbale oorlog, zonder enige nuancering, Goed óf Fout, en uitgevochten met een beschuldigende vinger naar de mensen die tijdens en na de dekolonisatie naar Nederland kwamen. Naar onze ouders dus en onze vooroorlogs broers en zusters. Dat gebaar van bescherming en veiligheid die Naaijens met haar montage maakt, raakte mij daarom diep. Dat Gebaar hadden wij als Tweede Generatie tijdens dat debat graag willen maken richting onze ouderen. Dat wij dat *niet* deden, althans niet zoals de oorlogsgeneraties zich dat wensten, dat is een dramatisch topic in de geschiedenis van de Tweede Generatie. Het leidde tot verbittering en zelfs schisma in veel Indische families, en heeft liefdevolle verhoudingen en intelligente ontwikkelingen tijdenlang bevroren. Gaat de film daar dan ook al over? Over de verwijdering tussen de Indische generaties? Én én en én?

Het blijft allemaal lang onduidelijk in de film. Want ook na de *Liebestraum* is de film niet af. Er volgt nog een soort slotsom in de vorm van vier getypte teksten. Ze bieden meta-informatie.

De vertellingen, zo staat er, vormen “een verzwegen geschiedenis”, waar “nimmer wetenschappelijk onderzoek naar gedaan is” zodat exacte getallen van slachtoffers niet bekend zijn. Door de montage na de beelden krijgen deze teksten een Multatuliaans effect van Aanklacht⁵. Er is groot Onrecht gedaan, aan de “ruim 350.000” (Indische) Nederlanders die weer volgens de metatekst, door de “toenemende haat van de Indonesiërs” “genoodzaakt te repatriëren” of door te emigreren. Dat is dus de intentie van de film: het Aanklagen van Onrecht, door de Tweede Generatie uit naam van de 1,5^e. Aanklagen van Onrecht dat is een traditioneel topic in de Indische literaire geschiedenis. Gelukkig, we zijn eruit.

Letterlijk er uit, wat mij betreft. Nog in tranen vanwege de *Liebestraum* dat mijn moeder ook altijd speelde, haakte ik af. Want het is onzin! Het is gewoon niet waar wat daar staat. Juist de afgelopen 20 jaar is een enorme hoeveelheid nieuw onderzoek verricht, door particulier initiatief én door overheidsgeld, vanuit ervaringskennis én wetenschappelijke kennis, ook over de Buitenkampers⁶, ook over de Bersiap. De Indische Studiedagen in Leiden besteedden er in 1995 een tweedaags congres aan⁷; er zijn deelstudies verschenen over de Bersiap⁸, bijvoorbeeld van Herman Bussemaker uit de film, hij is er later nog op gepromoveerd⁹. Bussemaker vertelt in de film dan ook geen herinneringen, maar zijn kennis van nu. En toch wordt hij opgevoerd als Herman Bussemaker (7 jaar Batoe), dus als kind-verteller, het duurt tot de aftiteling voor de term ‘adviseur’ achter zijn naam verschijnt, maar dit nu alleen terzijde vanwege de tijdsdruk.

De 'Pasar' in Den Haag wijdde exposities aan de oorlog, de bersiap, de kampen en de buitenkampers, en maakte er publicaties over¹⁰. In opdracht van de Nederlandse overheid verscheen een hele trilogie met nieuw onderzoeksmateriaal over Indië voor, tijdens en na de oorlog tot en met de kille ontvangst hier in Nederland¹¹. Deze reeks *De geschiedenis van Indische Nederlanders* was trouwens het gevolg van een wereldwijd uniek te noemen actie van de 1,5^e generatie onder de naam Comité Geschiedkundig Eerherstel, dat in 1993 een proces aanspande tegen de Staat der Nederlanden¹² voor betere geschiedschrijving over Indië dan de Lou de Jong net had geleverd. Dat was wel het mooiste aan al dat onderzoek: 'de Indische gemeenschap', zoals wij in die tijd opeens genoemd werden, participeerde volop in die kennisboom. Als onderzoekers, als deskundigen in organisaties met relevante kennis zoals het IWI, de Pasar Malam Besar, Moesson en het Indisch Platform. Maar ook als directe bron, als oog- en oorgetuigen die herinneringen vertellen, ik noemde al het grote interviewproject van Fridus Steijlen¹³. Hoezo geen wetenschappelijk onderzoek? We hebben zelfs een 'eigen' hoogleraar¹⁴. *Oral history* kwam juist in die jaren en in die context tot nieuwe ontwikkeling en zelfs tot grote bloei om naast en met archiefonderzoek als wetenschappelijke methode ingezet te worden ten behoeve van nieuwe geschiedschrijving over de voormalige kolonie. Nieuwe kennis en inzichten waren daarvan het gevolg, die toegepast en waarvan verslag gedaan werd in nieuwe museale presentaties, zoals *Oostwaarts* in het Tropenmuseum¹⁵, in documentaires zoals van Liane van der Linden over de keuze na de tweede oorlog om naar Nederland te komen¹⁶, en in de *Vertellingen uit de Indische Cultuur* van mijn IWI en de SiC¹⁷. Om maar te zwijgen van de ontelbare radio- en tv-programma's¹⁸.

Naaijens film is zelf een neerslag van die ontwikkeling als ze haar vertellers met hun voornaam, achternaam en leeftijd ten tijde van de Japanse inval presenteert, een gebruik in de moderne *oral history*. En ook op allerlei andere manieren gebruikt ze de nieuwe stand van zaken in de wetenschap. Als ze geschatte aantallen noemt van oorlogsgetroffenen, als ze het over de Bersiap heeft, zelfs in de keuze van haar titel *Buitenkampers*. Want Buitenkampers is niet zoals het Boekan main Boekan main uit de ondertitel, een 1,5^e generatie uitdrukking. De term kwam pas in zwang in de jaren '90 van de vorige eeuw, aangereikt door Ellen Derksen, directeur van de Tong Tong Fair, om de groep op de kaart te zetten. Het daaropvolgende onderzoek in opdracht van het Indisch Platform stelde in 2000 dat “de hele groep buitenkampers zonder meer als vervolgingslachtoffers is te karakteriseren”. Hoezo verzwegen? Wat dan? Door wie dan? Wanneer? En Waarom?

Kortom. Met één grote klap sloegen wat mij betreft de slotteksten na *Liebestraum* de hele film van z'n sokkel. Want als de bewering ‘nimmer onderzoek’ gewoon niet waar is, dan is de typering ‘verzwegen geschiedenis’ ook niet waar. En waar dient die Multatuliaanse aanklacht dan voor? En wat moeten we dan met al die vertellingen als die aanklacht achterhaald is? Want als de premisse van de slotteksten niet waar is, wat is dan wél waar in deze film? En waar gáát-ie dan nog over? Nergens over? En Wat moeten we dáár dan mee?

Als er dan toch Aanklachten geformuleerd worden, dan heb ik er ook wel een.

Mijn Aanklacht is: Naaijens schermt de oorlogsgeneraties niet af voor misplaatste kritiek, zoals ik even dacht of hoopte, ze sluit die hele groep vertellers hermetisch op in hun oorlogsjaren. En ze gebruikt ze vervolgens voor een topic uit de Tweede Generatie. Want bekijk de film nog maar eens: Haar vertellers bestaan niet buiten die oorlogen, ze vertellen geen woord over de tijd erna. Zodra het naoorlogs wordt, komt de volgende generatie in beeld, de Tweede, met haar nageslacht, dat dan weer wel.

Waarom herhaalt Naaijens de klacht van de 1e en 1,5^e generatie over gebrek aan kennis, onderzoek, belangstelling? Waarom gaat het einde van de film over de Tweede Generatie, dat zijn toch geen Buitenkampers? En én betekent toch niet dat je alles maar op een hoop kunt gooien? Wat erger is: de Tweede Generatie in deze film voegt niets toe aan het onderwerp Buitenkampers. Ze leidt met 'stil spel' de aandacht af van de vertellingen en doet met haar verschijnen de Buitenkampers zelfs uit beeld verdwijnen. Okee, dat is misschien het lot van elke oudste generatie, maar dan toch vooral als die dood is. Onze 1,5^e generatie leeft nog, bestaat nog, hier en nu, in Florida en elders. En wat meer is: ze heeft heel wat te vertellen. In hun vroegste jeugd gevormd door oorlog en geweld, willekeur en onrecht hebben mensen uit die generatie een enorm verhaal: over daarna, als je dat allemaal meegemaakt hebt, over hoe je dan dóórleeft, hoe dat gáát. Nog genuanceerder: hoe je zó overleeft dat je puberkleinzoon de *Liebestraum* voor je wil spelen, nog wel voor de camera!

Het antwoord weet ik wel: dat is door liefde niet door oorlog, dat zie je aan de kleinzoons, aan de Derde Generatie of ze nou spelen of gapen. Maar hoe ging dat? Niet vanzelf, dat zie je aan dochters, aan de Tweede Generatie, of ze nu oreren of met 'stil spel' hun punt maken. Waar bleef de oorlog na de oorlog? Daarover gaat de film in elk geval niet.

Mijn slotsom dan maar. Buitenkampers is geen documentaire en ook geen speelfilm, maar een egodocument, een tussenvorm, een soort én én die heel vruchtbaar kan zijn. In tegenstelling tot wat de titel suggereert gaat de film niet over de 1,5^e Generatie, maar over de Tweede, een soort én én die wat mij betreft mislukt is. Niet alle én én is beter dan of of, wou ik maar zeggen. Daarom vertel ik u dit allemaal. Aan u, de jeugd van tegenwoordig, die misschien helemaal niets weet, van de vroegere noch de huidige stand van zaken in 'Indië'. Om u eraan te herinneren dat een slechte documentaire wel goede verhalen kan bevatten: én én. Om te vragen om bij het herinneren van deze film niet het Kind met het badwater van de documentaire weg te gooien. Of in elk geval niet die kinderen die echt herinneringen aan de oorlogen vertellen, toen zij kind waren in een tijd dat je geen kind kon zijn: of of. Want die verhalen, én de hormaat aan de moeder in oorlogstijd, staan als een huis: én én. En tenslotte vertel ik dit om onszelf nog maar weer eens duidelijk te maken wij als Tweede Generatie weliswaar ook in dat huis kwamen te wonen. Maar dat niet wil zeggen dat wij hetzelfde hebben meegemaakt. Wij zijn niet "degene die het overkwam", wij zijn "degene die het zich herinnert", zoals Judith Herzberg dichtte¹⁹. Identificatie is vruchteloos.

Ik ben heel benieuwd waar de volgende film van Hetty Naaijken over gaat.

Edy Serieese

IWI-directeur

Lezing voor de Utrechtse vereniging Studenten Internationale Betrekkingen (S.I.B.)

Na vertoning van *Buitenkampers. Boekan main Boekan Main! De verzwegen*

geschiedenis van Nederlands-Indië 1942-1949 van Hetty Naaijken-Retel Helmrich

in Filmtheater 't Hoogt, Utrecht op 22 oktober 2013.

¹ Zie div publicaties van Prof Dr Ido Abram, Bijzonder Hoogleraar Educatie na de Shoa (1990-1997) aan de Universiteit van Amsterdam

² Zie bv Will Tinnemans en Frank von Winckelmann *Indisch licht: een halve eeuw steun aan oorlogsgetroffenen uit Indië*. Den Haag, Stichting Tong Tong, 1997

³ zie voor een analyse van dit en andere *oral-history*-projecten: Edy Serieese. *Verhalen vangen: verzamelen, ontsluiten en presenteren van immaterieel cultureel erfgoed*. Amsterdam, Imagine IC, 2003

⁴ Joop van Tijn: 'Voorwoord' in: Betty Roos *Kan-niet is dood: kinderjaren in een Jappenkamp* Amsterdam, Sua, 1989, 7-9

⁵ "Ja, ik Multatuli, die veel gedragen heb, neem de pen op Ik vraag geene verschooning voor de vorm van mijn boek... die vorm kwam mij geschikt voor ter bereiking van mijn doel [...]: ik wil gelezen worden [...] in: Multatuli *Max Havelaar* naar het authentieke handschrift uitgegeven en ingeleid door dr G. Stuiveling; de zogenaamde 0^e druk. Amsterdam, Van Oorschot, 1970, p.236-239

⁶ M. Moscou-de Ruyter *Vogelvrij: het leven buiten de kampen op Java 1942-1945*. Weesp, Fibula-Van Dishoeck, 1984

⁷ Studiedagen Indische Nederlanders. *Oorlog-Bersiap-Dekolonisatie 1942-1962*, Rijksuniversiteit Leiden, 21 en 22 september 1995; georganiseerd door het Leids Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek Vakgroep Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden, Stichting Herdenking 15 augustus 1945, Indisch Wetenschappelijk Instituut (IWI) zie ook: Elly Touwen-Bouwsma en Petra Groen. *Tussen Banzai en Bersiap: de afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië* Den Haag, 1996

⁸ Mary C. Van Delden (Bandoeng, 1941) *Bersiap in Bandoeng. Een onderzoek naar geweld in de periode van 17 augustus 1945 tot 24 maart 1946*. Amsterdam, 1989 ook: *De Republikeinse kampen in Nederlands-Indië, oktober 1945 – mei 1947 Orde in de chaos?* Kockengen, 2007 (diss)

⁹ Herman Bussemaker (Soerabaja, 1935) *Paradise in Peril, European colonial power and Japanese expansion in S.E. Asia, 1904–1941* Amsterdam, UvA, 2001 (diss)

¹⁰ zie voor een overzicht: Florine Koning *De Pasar Malam van Tong Tong: een Indische onderneming*. Den Haag, Stichting Tong Tong, 2009

¹¹ de reeks: De geschiedenis van Indische Nederlanders; waarvan het eerste deel over de oorlogen en de komst naar Nederland: Wim Willems *De uittocht uit Indië 1945-1995* Amsterdam, Bert Bakker, 2001; zie

ook de reeks: 'Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog': Martin Bossenbroek *De meelstreep* en Henk Piersma (red.) *Mensenheugenis. Getuigenissen* Amsterdam, Bert Bakker, 2001

¹² Ralph Boekholt *De Staat, dr. L. De Jong en Indië* met een Inleiding van Theo Stevens. Den Haag, Moesson, 1992

¹³ Mondelinge Geschiedenis Indië/Indonesië. Concept: prof. dr Heather Sutherland e.a.; uitvoering: dr. Fridus Steijlen, Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië. Verzameling van ruim 800 interviews van drie groepen Indische mensen: Buitenkampers, Militairen en Particulieren (mensen uit het bedrijfsleven) in: KITLV, HISDOC, Reuvensplaats 2, 2311 BE Leiden

¹⁴ Prof dr Pamela Pattynama Bijzonder Hoogleraar koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis i.h.b. Nederlands Oost-Indië, vanwege de Stichting Indisch Herinneringscentrum 'Het Indisch Huis'

¹⁵ Susan Legêne *Nu of nooit: over de actualiteit van museale collecties*. Amsterdam, Vossiuspers, UvA, 2004 Zie ook: Susan Legêne *Spiegelreflex: culturele sporen van de koloniale ervaring*. Amsterdam, Bert Bakker, 2010

¹⁶ Joop de Jong en Liane van der Linden *De geschiedenis van een keuze. Drie Indische families*. Rotterdam, Vof de Jong, 1995. DVD. *De Birnies: een Indische familie uit Deventer*. Rotterdam, Vof de Jong, 1997. DVD *En toen al: de Schenkhuizen, een Indische familie in Los Angeles*. Rotterdam, Vof de Jong, 1998. DVD. *Kloër: een Indonesische familie*. Rotterdam, Vof de Jong, 1999. DVD

¹⁷ *Vertellingen uit de Indische cultuur*, een serie cd en dvd's waarin Indische mensen hun herinneringen vertellen aan hun Indische leven daar en toen en hier en nu. Concept, gespreksleiding en redactie: Edy Seriese. deel 1. *Woorden die een leven maken*, over het Achtererf en het dagelijks leven in Indië. CD; deel 2. *10.000 dingen*, met: *Naar Holland, de landverhuizing van de Indische cultuur* en *Kirakira, koken op z'n Indisch* TV-DVD, en *Barang voor onderweg, spel van de 'tweede generatie'* PC-DVD; deel 3: *Krontjongan, vertellingen uit de Indische muziek* dubbele-layered DVD, met 8 uur muziek, 1 uur vertellingen en het complete daarbij behorende archief aan beeld- en geluidsfragmenten. Den Haag/Amsterdam, IWI/SiC, 2004-

¹⁸ Met name het geschiedenisprogramma OVT van de VPRO "over de onvoltooid verleden tijd, met discussies, reportages en ooggetuigenverslagen" wijdde regelmatig uitzendingen aan de geschiedenis van de Indische groep, zie het VPRO-archief /OVT

¹⁹ Judith Herzberg (Amsterdam, 1934) *Rijgdraad* (toneelstuk, 1995, verfilmd als *Qui vive*). Over het gedicht 'Rijgdraad' van Herzberg zie: E. Seriese. *Rijgdraad : hoe het verleden toekomst werd* Voordracht t.g.v. het 50-jarig jubileum van de Stichting Pelita in: *PelitaNieuws* 4 (1998) 3 (mrt) 3-6, ook op: www.iwi-nu.nl /lezingen Rijgdraad